

بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر موفقیت تحصیلی دانش آموزان شهر تهران

کریم مهری^۱

چکیده

این مقاله سعی کرده است رابطه سرمایه اجتماعی با موفقیت تحصیلی دانش آموزان را مورد بررسی قرار دهد و به این پرسش پاسخ دهد که آیا میزان سرمایه اجتماعی دانش آموزان و والدین بر میزان موفقیت تحصیلی آنان مؤثر است؟

سرمایه اجتماعی ابتدا در اندیشه متفکران معاصر جامعه‌شناسی از جمله بوردیو، کلمن، پاتنام، فرانسیس فوکویاما تعریف می‌گردد و سپس به بررسی سرمایه اجتماعی در بین جامعه‌شناسان کلاسیک و معاصر پرداخته می‌شود. جامعه آماری این تحقیق را دانش آموزان دبیرستان‌های شهر تهران تشکیل می‌دهند که با دقت احتمالی $0/001$ و واریانس $0/5$ ، حدود ۳۵۹ نفر حجم نمونه (۱۵۹ دختر و ۲۰۰ پسر) این تحقیق را در بر می‌گیرند. منطقه سه از بخش شمالی شهر، منطقه شش از بخش مرکزی شهر، منطقه نه از بخش غربی شهر، منطقه چهار از بخش شرقی شهر و منطقه نوزده از بخش جنوبی شهر به طور تصادفی انتخاب شده‌اند. در بحث پایایی ضریب همبستگی درونی گویه‌های پرسشنامه، کرونباخ ($0/84$) و اعتبار ابزار گردآوری اطلاعات صوری است.

یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که سرمایه اجتماعی، $0/009$ تغییرات موفقیت تحصیلی را تبیین می‌کند. واریانس (γ) که با متغیر سرمایه اجتماعی تبیین شده است، رقمی ناچیز را نشان می‌دهد این نتیجه نظریه کلمن، پاتنام و فوکویاما را به چالش می‌کشد و به عبارت دقیق‌تر آن را ابطال می‌کند؛ زیرا با وجود ضعف سرمایه اجتماعی موفقیت تحصیلی وجود دارد. از این رو در پایان مقاله مطرح شده است که نظریه جدیدی قابل طرح است و باید در شرایط گوناگون به آزمون گذاشته شود. چنانچه از آزمون‌های گوناگون سربلند بیرون بیاید، در تمام کشورهای جهان سوم که ساختار اجتماعی-سیاسی-فرهنگی مشابه ایران دارند، قابل طرح است.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی مثبت، سرمایه اجتماعی منفی، بی‌هنجاری، اعتماد، روابط غیررسمی

مقدمه

یکی از مهم‌ترین موضوعات جامعه‌شناسی کلاسیک و معاصر، دغدغهٔ تنزل روابط اجتماعی است. به نظر زیمل فرایندهایی نظیر تقسیم کار فزاینده، عقلانیت مفرط و سلطهٔ روزافزون سبب پیدایش دلزدگی و احتیاط در روابط اجتماعی موجود در کلان‌شهر شده است؛ موضوعی که وبر از آن با عنوان قفس آهنین و عقلانیت ابزاری یاد می‌کند. با افزایش تراکم فیزیکی یا به عبارت دیگر با افزایش افراد، روابط چهره‌به‌چهره کارکرد خود را از دست داده، جای خود را به روابط دیگری می‌دهند. به اعتقاد زیمل نتیجهٔ چنین شرایطی، ناپایداری روابط و کاهش اعتماد اجتماعی است. متفکران مکتب بوم‌شناختی همچون ارنست برگس نیز بر تأثیر تراکم فیزیکی و اندازهٔ مکان بر تنزل روابط اجتماعی و افزایش کجروی تأکید ورزیده‌اند. همچنین به هنگام بحث از رابطهٔ اندازهٔ مکان، تراکم فیزیکی و کجروی‌های اجتماعی و فرهنگی به متغیرهای واسطی از قبیل ضعیف شدن پیوندهای سنتی، ذره‌ای شدن انسان‌ها در جامعهٔ انبوه، از خود بیگانگی، اغتشاش ارزش‌ها یا آنومی،^۱ کاهش رضایت از زندگی، یکنواختی فعالیت‌ها و اموری نظیر آن اشاره گردیده است. این گونه روابط افراد با یکدیگر که برخی از جامعه‌شناسان معاصر برای بررسی کمیت و کیفیت آن اصطلاح سرمایهٔ اجتماعی^۲ را برگزیده‌اند، در شکل‌دهی موفقیت تحصیلی اهمیتی به‌سزا دارد. خانم هورنر^۳ روانشناس آمریکایی با تأکید بر تأثیر سرمایهٔ اجتماعی بر موفقیت تحصیلی اظهار داشته است که بعضی از محصلان ممکن است از موفقیت و پیشرفت گریزان باشند؛ زیرا از آن می‌ترسند که روابطشان با همگان به خطر بیفتد و این تنزل روابط به احساس از خودبیگانگی و آنومی منجر شود.

مفهوم سرمایهٔ اجتماعی توسط جامعه‌شناسان برجسته یعنی کلمن، پاتنام، فوکویاما و بوردیو مطرح شده است. از دیدگاه کلمن مفهوم سرمایهٔ اجتماعی نشان‌دهندهٔ آن است که چگونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند به عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل کند. کلمن سرمایهٔ اجتماعی را در اعتماد، اطلاع‌رسانی و ضمانت اجراهای کارآمد، روابط اقتدار و میزان تکالیف در گروه می‌داند. بررسی کلمن با عنوان «برابری در فرصت‌های تحصیلی» زمینه را برای شکل‌گیری تئوری سرمایهٔ اجتماعی فراهم ساخت. وی در آن بررسی نتیجه گرفت که موفقیت تحصیلی در مدارس با زمینه و

1- anomy

2- social capital

3- Horner

پیشینه طبقاتی - اجتماعی و سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان ارتباط دارد. تحقیقات او نشان داد که میزان ترک تحصیل در مدارس مذهبی، کمتر از مدارس غیرمذهبی بوده است. علت آشکار این امر، سرمایه اجتماعی موجود در دسترس مدارس مذهبی است که در سایر مدارس وجود ندارد.

سرمایه اجتماعی خانواده به دو شکل متفاوت در درون و بیرون خانواده بروز می‌کند؛ یعنی قدرت روابط بین والدین و فرزندان در مدت زمانی که صرف نظارت بر درس فرزند و موفقیت تحصیلی او می‌شود، سرمایه اجتماعی در درون خانواده، در تقویت روشنگری فرزندان نقش ویژه‌ای دارد. البته سرمایه اجتماعی پدیده‌ای برخاسته از تجارب تاریخی مردم است؛ لذا همواره در معرض تغییر و فرسایش قرار دارد. فرسایش سرمایه اجتماعی به معنای تضعیف هنجارهای تسهیل‌کننده کنش اجتماعی، کاسته شدن از تعداد انجمن‌ها و گروه‌های داوطلب، کم‌توجهی به مسائل عمومی و کاهش اعتماد اجتماعی است. به زعم طرفداران نظریه فرسایش سرمایه اجتماعی در صورت تحقق این وضعیت، افراد اجتماع که در گذشته بر اساس منافع جمعی می‌اندیشیدند و منافع شخصی خود را نیز در قالب منافع جمع دنبال می‌کردند، فقط به فکر موفقیت و نفع شخصی خویش و بی‌توجه به دیگران خواهند بود. شناسایی میزان و فرآیند سرمایه اجتماعی در میان مردم جامعه می‌تواند به شناسایی فرآیند تحولات فرهنگی و اجتماعی آن جامعه بسیار کمک کند. برخی از محققان معتقدند که طی چند دهه اخیر در ایران، فرسایش شدید در سرمایه اجتماعی موجود برای جوانان و دانش‌آموزان روی داده است که دلایل تجربی بسیار اندکی در این زمینه وجود دارد (شارع‌پور، ۱۳۷۹: ۵۰). مسلماً قضاوت در باره میزان سرمایه اجتماعی، شناسایی عوامل مختلف و فرآیند آن بین دانش‌آموزان به مطالعه نظری و تجربی بسیار نیاز دارد؛ از این رو مسئله اساسی مقاله، بررسی میزان سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر موفقیت تحصیلی است؛ به بیان دیگر مقاله در پی آن است تا مشخص سازد که در مدارس شهر تهران، سرمایه اجتماعی با چه شدت و به چه علت بر موفقیت تحصیلی اثرگذار است. باید توجه داشت که در این مقاله منظور از سرمایه اجتماعی همان سرمایه اجتماعی والدین و دانش‌آموزان است که ابتدا ساختار روابط اجتماعی یعنی شبکه‌ها نظیر خانواده، خویشاوندان، دوستان و همسایگان (شبکه غیررسمی)، روابط مدنی، روابط گروهی، انجمن کاری (شبکه رسمی) و دیگری کیفیت روابط اجتماعی، یعنی هنجارها نظیر هنجار اعتماد اجتماعی، خانوادگی، تعمیم‌یافته و هنجار عمل متقابل است.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مفهوم سرمایه اجتماعی را اولین بار لیدا جی هانیفان^۱ در سال ۱۹۱۶ در باره اهمیت مشارکت در فعالیت مدرسه به کار برد (وول کک، ۱۹۹۸: ۲۷). بعد از هانیفان این مفهوم را جان جاکوبز^۲ در دهه ۱۹۶۰ در تحقیق خود در باره برنامه‌ریزی شهری^۳ و گلن لوری^۴ در دهه ۱۹۷۰ در اثر خود در خصوص تئوری‌های نئوکلاسیک نابرابری‌های نژادی^۵ دوباره مطرح کرد (پورتس، ۱۹۹۸: ۲). نویسندگان فوق از اصطلاح عام سرمایه اجتماعی برای نشان دادن اهمیت پیوندهای اجتماعی استفاده کردند؛ اما کار کلمن^۶ (۱۹۸۸) در خصوص آموزش و پرورش، تلاش پاتنام^۷ در مورد مشارکت مدنی و کار بوردیو^۸ در باره سرمایه اجتماعی در تئوری‌های جامعه‌شناسان اروپایی به بررسی عملی مفهوم سرمایه اجتماعی دامن زد. اخیراً نام فوکویاما نیز به این جمع افزوده شده است.

کلمن سرمایه اجتماعی را نه به سبب آنچه هست، بلکه به واسطه آنچه انجام می‌دهد و به عبارت دقیق‌تر، از طریق کارکرد آن تعریف می‌کند:

«جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی^۹ برای کنشگران^{۱۰} منبعی می‌شود که با استفاده از آن می‌توانند منافعی را به دست آورند». «جنبه‌های ساختار اجتماعی به تعهدات و توقعات،^{۱۱} کانال‌های غیررسمی، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی اشاره دارد که به واسطه آنها پیوندهای معین رفتاری در روابط بین افراد تشویق یا تحمیل می‌شود» (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۰۱). برای مثال اگر A کاری برای B انجام دهد، با اعتماد به اینکه B در آینده آن را جبران خواهد کرد، این امر انتظاری در A و تعهدی در B برای حفظ اعتماد ایجاد می‌کند. این تعهد مانند برگه اعتباری است که در دست A است و باید با عملکرد B بازخرید شود. اگر A تعداد بسیاری از برگه‌های اعتباری در دست داشته باشد و B دین پاسخگویی بر گردن نهاده باشد، می‌توان گفت سرمایه اجتماعی A بسیار زیاد است (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۷).

1- Lyda J. Hanifan

2- Jane Jacobs

3- urban planning

4- Glenn Loury

5- inequality

6- Coleman

7- Putnam

8- Bourdieu

9- aspects of social structure

10- actors

11- obligation and expectation

کلمن نمونه‌هایی از دانش‌آموزان را مطالعه کرد و بین سرمایه‌انسانی و اجتماعی پیوندی به وجود آورد. پیش‌فرض او این بود که ساختار خانوادگی متفاوت، سطوح مختلف سرمایه اجتماعی در دسترس را برای کودکان ایجاد می‌کند. او سرمایه اجتماعی را با چند عامل در ارتباط می‌دانست:

- حضور والدین در خانه (هر دو یا فقط یکی از آنان) - تعداد فرزندان
- ترکیب متفاوت والدین - توقع مادران از آموزش فرزند
- ترک خانواده - حضور در کلیسا

در نتایجی که او به دست آورد، زمانی که سرمایه اجتماعی بالاست (هر دو والدین در خانه هستند؛ مادران به آموزش فرزندان توجه دارند و مقدار اندکی تحرک در خانواده وجود دارد)، انسجام دینی و موفقیت تحصیلی بالاست و میزان ترک تحصیل اندک است؛ به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی بیشتر باعث ادامه تحصیل و موفقیت تحصیلی می‌شود. برای کلمن سرمایه اجتماعی ملموس است و در ساختار روابط درون و میان کنشگران افزایش می‌یابد. سرمایه اجتماعی تعهدات و توقعات، کانال‌های اطلاعاتی و مجموعه هنجارها و ضمانت‌های مؤثر را - که انواع معینی از رفتار نظیر موفقیت تحصیلی را تشویق یا تحمیل می‌کند - شکل می‌دهد. او اعتقاد دارد که سرمایه اجتماعی با کارکرد شیء تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی شیئی واحد نیست؛ بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند:

- ۱- همه آنها جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی را در بر گرفته‌اند.
 - ۲- کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختارند، تسهیل می‌کنند.
- سرمایه اجتماعی مانند دیگر شکل‌های سرمایه، مولد است و دست‌یابی به هدف‌هایی معین را - که در نبودن آن دست‌یافتنی نخواهد بود - ممکن می‌سازد. سرمایه اجتماعی مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی کاملاً تعویض‌پذیر نیست؛ اما نسبت به فعالیت‌های به‌خصوص تعویض‌پذیر است. شکل معینی از سرمایه اجتماعی که در تسهیل کنش‌های معینی ارزشمند است، ممکن است برای کنش‌های دیگر بی‌فایده و حتی زیان‌آور باشد. سرمایه اجتماعی نه در افراد و نه در ابزار فیزیکی تولید قرار دارد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲). کلمن اشکال عمده سرمایه اجتماعی را تعهدات و توقعات، ظرفیت بالقوه اطلاعات، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی مؤثر، روابط اقتدار، سازمان اجتماعی انطباق‌پذیر و سازمان تعهدی می‌داند. به نظر کلمن بخشی از ارزش سرمایه اجتماعی در این نکته نهفته است که به وجود آورنده سرمایه انسانی است. سرمایه

اجتماعی در خانواده و جامعه، در پدید آوردن سرمایه انسانی در نسل بعد نقشی مهم بر عهده دارد (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۰۹). وی گفته است که سرمایه اجتماعی خانواده به دو شکل متفاوت در درون و بیرون خانواده بروز می‌کند؛ یعنی قدرت روابط والدین با فرزندان در مقدار زمانی که صرف نظارت بر درس فرزند و موفقیت تحصیلی او می‌شود.

سرمایه اجتماعی در درون خانواده، در توسعه روشنگری بچه‌ها نقشی ویژه دارد؛ زیرا این دوره، دوره‌ای است که مطمئناً فرزندان به شدت تحت تأثیر سرمایه انسانی والدینشان قرار می‌گیرند؛ اما سرمایه انسانی می‌تواند برای عملکرد فرزندان ناکارآمد باشد؛ زیرا ممکن است والدین نتوانند بخش مهمی از زندگیشان را با آنها سپری کنند؛ بلکه بیشتر سرمایه انسانی‌شان را در کار یا هر جایی خارج از خانه به کار گیرند؛ یعنی اگر سرمایه انسانی که والدین مالک آن هستند، به وسیله سرمایه اجتماعی - که در روابط خانواده تجسم می‌یابد - تکمیل نگردد، این عمل موفقیت تحصیلی فرزند را ناکارآمد خواهد ساخت. به عقیده کلمن سرمایه اجتماعی صرفاً در درون خانواده قرار ندارد؛ بلکه می‌توان آن را در اجتماع نیز یافت که شامل روابط اجتماعی والدین با فرزندان و ارتباط آنها با یکدیگر و در روابط والدین با نهادهای اجتماع محلی تجلی می‌یابد (کلمن، ۱۹۹۹: ۱۱۳). او بر نقش مثبت سرمایه اجتماعی در کسب و جمع‌آوری دیگر اشکال سرمایه تأکید می‌کند و آن را منبع اجتماعی می‌داند که برای همه اعضا سودمند است.

بورديو شبکه‌ای از مفاهیم اصلی را به کار می‌گیرد که در نهایت نمی‌توان دربارهٔ تقدم و تأخر آنها سخن گفت. فقط آنگاه که همهٔ آنها تشریح شوند، می‌توان طرحی از نظریهٔ وی را مجسم کرد. هفت مفهوم میدان،^۱ سرمایه،^۲ منش،^۳ عمل،^۴ نماد، طبقه و قریحه^۵ از مفاهیم نظریهٔ او به شمار می‌آیند که در این مقاله مجال بحث آنها وجود ندارد. از این رو فقط اشاره‌ای مختصر به انواع سرمایه می‌کنیم؛ به نحوی که حق مطلب ادا شود.

بورديو در مقالهٔ «انواع سرمایه» سه نوع سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی را از یکدیگر متمایز کرده است. سرمایه اقتصادی دربرگیرندهٔ درآمدها و منابع مالی

1- Field

2- Habitus

3- Practice

4- Teste

نهادی شده^۱ است که در شکل حقوق مالکیت جلوه می‌کند. سرمایه فرهنگی شامل تمایلات بادوام فرد است که در پی اجتماعی شدن در فرد انباشته می‌شود. این نوع سرمایه ممکن است در شکل تحصیلات و تجمع محصولات فرهنگی در فرد نهادی شده باشد. سرمایه اجتماعی نیز «همه منابع بالقوه و بالفعل را در بر می‌گیرد که به عضویت در شبکه پایدار مناسبات نسبتاً نهادی شده ارتباط یا کنش متقابل مربوطند» (بورديو، ۱۹۸۵: ۲۴۸). نگاه او به این مفهوم ابزاری است؛ زیرا توجه خود را به دو جنبه متمرکز کرده است: نخست، فوایدی که خود از مشارکت در گروه به دست می‌آورد؛ دوم، برقراری ارتباطات اجتماعی ارادی به منظور تهیه زمینه دسترسی به منابع و سود فردی. بورديو در روایت اصلی و اولیه تا آنجا پیش رفت که مدعی شد «مزایایی که از عضویت در گروه حاصل می‌شود، اساس همبستگی‌ای را تشکیل می‌دهد که آن مزایا را دست‌یافتنی می‌گرداند» (بورديو، ۱۹۸۵: ۲۴۸). سرمایه‌ها را می‌توان به یکدیگر تبدیل کرد؛ بدین ترتیب می‌توان سرمایه اقتصادی را سریعاً به سرمایه اجتماعی و فرهنگی تبدیل ساخت. سرمایه اجتماعی را نیز می‌توان به سرمایه اقتصادی تغییر هویت داد. با این حال، قدرت تبدیل آن به سرمایه فرهنگی کمتر از قدرت تبدیل شدن سرمایه فرهنگی به سرمایه اجتماعی است.

پاتنام سرمایه اجتماعی را خصیصه‌هایی مربوط به سازمان‌های اجتماعی نظیر شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد می‌داند که همکاری را برای دستیابی به سود متقابل تسهیل می‌گرداند (پاتنام، ۱۹۹۳). شبکه‌های اجتماعی به یکدیگر وابسته‌اند و وابستگی به یکدیگر سرمایه اجتماعی را تولید و بازتولید می‌کند. اعتماد متقابل از استانداردهای متقابل عمومیت یافته و از کارکرد شبکه‌های تعهد مدنی ناشی می‌شود. مردم زمانی با رغبت همکاری می‌کنند که اعتماد باشد و همکاری نیز در بازگشت اعتماد نقش دارد. بنا بر این بدیهی است که سرمایه اجتماعی را می‌توان در سطح فردی مطالعه کرد (پاتنام، ۱۹۹۳). به نظر پاتنام سرمایه اجتماعی در گروه‌های مدنی و دینی، پیوندهای خانوادگی، شبکه‌های اجتماعی غیررسمی، دوستان و خویشاوندان، هنجار عمل متقابل، داوطلب شدن، از خودگذشتگی و اعتماد نهفته است. هنجارهای اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌ها، اساساً منابع سرمایه اجتماعی هستند. سرمایه اجتماعی کنش جمعی نیست؛ بلکه هنجارها و ضمانت‌های اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌های اجتماعی است که مشکلات رفع‌ناشدنی کنش اجتماعی را برطرف می‌کند. وی در درس‌هایی از

تجربه ایتالیا بیان کرده است که برخی مناطق ایتالیا از قبیل امیلیا، رومانا و توسکانی دارای سازمان‌های مدنی بسیار فعال و سرمایه اجتماعی‌اند. شهروندان این مناطق در مسائل عمومی مشارکت دارند، نه در شبکه‌های مبتنی بر ارباب-مشتري. آنها اطمینان دارند که دیگران نیز عادلانه عمل می‌کنند و از قوانین پیروی می‌کنند. رهبران این جوامع نسبتاً صادقند و به برابری پایبندند. شبکه‌های اجتماعی و سیاسی به صورت افقی سازماندهی شده‌اند، نه سلسله‌مراتبی. این «جوامع مدنی» همبستگی، مشارکت مدنی و درستکاری را ارزشمند می‌شمارند. در اینجا دموکراسی حکمفرماست.

در سوی دیگر، مناطق «غیر مدنی» و فاقد سرمایه اجتماعی همچون کالابریا و سیسیل قرار دارند که واژه فرانسوی انسیویزم (نامتمدن) توصیفی دقیق از آن است. در آن مناطق مفهوم شهروندی از رشد بازمانده است. میزان مشارکت در انجمن‌های اجتماعی و فرهنگی بسیار ناچیز است. از دیدگاه ساکنان، مسائل عمومی به دیگران (رؤسا و سیاستمداران) ارتباط دارد نه به آنها. تقریباً همه معتقدند که قوانین برای نقض کردن نوشته شده‌اند؛ ولی همگی از ترس «بی‌قانونی» دیگران، خواستار انضباط شدیدتر هستند (پاتنام، ۱۳۸۴: ۳۱).

از نظر فوکویاما سرمایه اجتماعی عبارت است از هنجارهای غیررسمی جا افتاده که همکاری میان دو یا چند نفر را تشویق می‌کند. او به بررسی کارکردهای سرمایه اجتماعی در یک دموکراسی لیبرال مبتنی بر بازار آزاد پرداخته و بیان داشته است که کارکرد اقتصادی سرمایه اجتماعی آن است که هزینه‌های معاملاتی^۱ مربوط به ساز و کارهای هماهنگی رسمی، نظیر قراردادهای سلسله‌مراتبی، مقررات دیوان‌سالارانه را کاهش می‌دهد. فوکویاما همسو با توکوویل کارکرد سیاسی اجتماعی سرمایه اجتماعی را «به هم پیوستگی مدنی» می‌داند؛ یعنی فرد ضعیف فقط با شرکت جستن در انجمن‌های مدنی قدرت می‌یابد. امریکاییان از طریق تشکیل انجمن‌ها می‌توانستند مستقیماً در حیات سیاسی شرکت کنند (مثلاً با تشکیل حزب سیاسی یا گروه‌های ذی‌نفع)؛ یا آنکه تشکل‌هایی مدنی از قبیل «مدرسه‌های شهروندی» را به خدمت بگیرند تا افراد عادات همکاری را فراگیرند و سرانجام این یادگیری آنها را به عرصه عمومی وارد کند (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۸۰).

احتمالاً حجم و افری از سرمایه اجتماعی به تشکیل نوعی از جامعه مدنی منجر خواهد شد که تقریباً همگان آن را شرط لازم برای دموکراسی لیبرال مدرن فرض

کرده‌اند (به قول ارنست گلنر^۱ «بدون جامعه مدنی، دموکراسی بی دموکراسی»); البته اگر دموکراسی واقعاً از نوع لیبرال باشد. او برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی از روش جایگزینی استفاده می‌کند. به نظر او می‌توان نبود سرمایه اجتماعی یا به عبارت دیگر، انحرافات اجتماعی از قبیل میزان جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، شکست تحصیلی، ترک تحصیل، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه را به روش‌های مرسوم اندازه‌گیری کرد. فرض بر این است که چون سرمایه اجتماعی وجود هنجارهای رفتاری مبتنی بر تشریک مساعی را منعکس می‌کند، شکست تحصیلی نیز بالفعل بازتاب نبود سرمایه اجتماعی خواهد بود (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۳-۱۱).

اصطلاح سرمایه اجتماعی به‌رغم شهرت اخیرش نکات تازه جامعه‌شناسانه ندارد. اینکه مباشرت و مشارکت در گروه‌ها می‌تواند پیامدهای مثبت یا منفی برای خود و جامعه داشته باشد، سخن تازه‌ای نیست؛ بلکه پیش از این دورکیم بر حیات گروهی به عنوان درمانی برای بی‌هنجاری، هویت‌باختگی و خودکشی تأکید کرده است؛ همچنین تمایز مارکس از طبقه در خود و طبقه برای خود (که با گسترش آگاهی طبقاتی و حرکت از طبقه درخود به طبقه برای خود سرمایه اجتماعی تولید می‌شود و سرمایه اجتماعی مذکور کارگران یک کارخانه را وامی‌دارد تا به طور آشکار در خصوص سرنگونی نظام سرمایه‌داری دست به عمل زنند. درواقع عامل سرمایه اجتماعی است که سبب می‌شود تا کارگران سرکوب‌شده برای دفاع از خویش داوطلبانه در فعالیت‌های جنگی شرکت کنند) و تأکید اسپنسر بر جامعه صنعتی و قواعد اعتماد و همکاری در آن و نیز تونیس (اخلاق اجتماعی)، زیمل (اشکال سازنده روابط - مبادله) و وبر بازمی‌گردد. وبر هنگامی که بر اهمیت داد و ستدهای اقتصادی غیرشخصی تحت اصل شمولیت جهانی، به عنوان یکی از عمده دلایل کامیابی نحوه کسب و کار پیوریتن‌ها^۲ تأکید می‌ورزد، درواقع به سرمایه اجتماعی منفی اشاره می‌کند که روابط صمیمی «بین گروهی» از نوعی که در جوامع به‌شدت همبسته یافت می‌شود، می‌تواند باعث مشکل عظیم سواری مجانی^۳ شود؛ زیرا آن عده از اعضا که پشتکار کمتری دارند، انواع درخواست‌ها را به پشتگرمی ساختار هنجاری مشترک بر اعضای موفق‌تر تحمیل می‌کنند؛ به زبان ساده‌تر اصطلاح سرمایه اجتماعی کاری جز این ندارد که

1- Ernest Gellner

2- puritans

3- freerider

بینشی را که از آغاز شکل‌گیری رشته جامعه‌شناسی حضور داشته، دوباره خلق کند. البته در این تحقیق، بیشترین استفاده از نظریه کلمن بوده است.

مبحث روش‌شناسی

روش تحقیق

روش تحقیق پیمایشی است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است.

سوالات پژوهش

- ۱- آیا سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان بر میزان موفقیت تحصیلی آنها مؤثر است؟
- ۲- آیا سرمایه اجتماعی والدین بر میزان موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان مؤثر است؟

جامعه آماری

در این بررسی، هدف دستیابی به نگرش‌های رفتاری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر تهران است؛ از این رو جامعه آماری تحقیق حاضر شامل کلیه دانش‌آموزان پسر و دختر پایه تحصیلی سوم دبیرستان و بالاتر بوده است.

روش نمونه‌گیری

روش نمونه‌گیری تصادفی ساده است.

چگونگی سنجش سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی

- متغیر مستقل: در این تحقیق، سرمایه اجتماعی متغیر مستقل است. تعریف نظری سرمایه اجتماعی: مجموعه منابع بالقوه و بالفعل است که در نتیجه مالکیت شبکه‌ای با دوام از روابط نهادی شده در بین افراد و عضویت در یک گروه است. منظور از سرمایه اجتماعی در این پژوهش شبکه‌هایی با هنجارهای اعتماد و عمل متقابل است که با ساختار روابط اجتماعی خاص بین کنشگران مشخص می‌شود. استون^۱ در بحث اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی^۲ ابعاد سرمایه اجتماعی را مشخص می‌کند.

1- Stone

2- Masuring social capital

ابعاد سرمایه اجتماعی و خصوصیات آن

کیفیت روابط اجتماعی: هنجارها	ساختار روابط اجتماعی: شبکه‌ها
هنجار اعتماد:	نوع: رسمی غیررسمی
اعتماد اجتماعی	اندازه: محدود گسترده
- خانوادگی / شخصی	فاصله: خانواده جهانی
- عمومیت یافته	ساختار: انبوه پراکنده
- اعتماد نهادی / مدنی	رابطه: عمودی افقی
هنجار عمل متقابل	
- هنجار عمل غیرمتقابل	

در ادامه، ترکیبات اصلی سرمایه اجتماعی بررسی گشته، شاخص‌های اندازه‌گیری هر کدام مشخص می‌شود.

ساختار روابط اجتماعی

۱- شبکه‌ها

خصوصیات شبکه‌های اجتماعی بر اندازه و ماهیت سرمایه اجتماعی مؤثر است؛ با این حال در مطالعات سرمایه اجتماعی کمتر بررسی شده است. پیش از بررسی کیفیت شبکه‌ها باید انواع آنها را مشخص کرد. دو نوع شبکه رسمی و غیررسمی وجود دارد:

انواع شبکه‌های رسمی و غیررسمی

شبکه‌های رسمی روابط اجتماعی	شبکه‌های غیررسمی
- روابط مدنی فرد (کارهای عام‌المنفعه)	- خانواده
- روابط گروهی / انجمن (آموزش داوطلبانه)	- خویشاوندان
- روابط کاری	- دوستان
- نهادی	- همسایگان

شبکه‌های غیررسمی

الف) خانواده: در این بخش به بررسی رابطه دانش‌آموزان با والدین پرداخته می‌شود. در واقع بررسی میزان گفت‌وگوی دانش‌آموزان با والدین در خصوص مسائل تحصیل، امور دینی، میزان مشارکت والدین در جلسات مدرسه، بیان مشکلات دانش‌آموزان به والدین، میزان اختلاف دانش‌آموزان با والدین و غیره پرداخته می‌شود.

ب) خویشاوندان: در این بخش به بررسی میزان تبادلات وقت و پول با خویشاوندان نزدیک پرداخته می‌شود.

ج) دوستان و همسایگان: در این بخش به بررسی میزان ملاقات با دوستان، دید و بازدید همسایگان، رفتن به سینما یا تئاتر با دوستان، شرکت در مراسم‌های گروهی، بازی، ورزش و غیره پرداخته می‌شود.

شبکه‌های رسمی

الف) روابط مدنی فردی: این نوع روابط، فعالیت‌های داوطلبانه فردی در جامعه را نشان می‌دهد. در این بخش به بررسی تماس دانش‌آموز با شورای محل، نامه‌نگاری به شورا، حضور در جلسه بررسی مشکلات و نامه‌نگاری به سردبیر پرداخته خواهد شد.

ب) روابط گروهی: در این بخش به بررسی میزان شرکت دانش‌آموز در کلاس‌های هنری، شورای دانش‌آموزی، انجمن اسلامی، بسیج دانش‌آموزی، کلاس‌های کمک آموزشی، شرکت‌تعاونی دانش‌آموزی و غیره پرداخته می‌شود.

ج) انجمن‌های کاری: در این بخش به بررسی دانش‌آموزان در محیط کار که تاکنون برایشان ایجاد شده است، پرداخته می‌شود؛ مثلاً احساس اینکه همکار آنها، دوستانشان نیز هستند یا نه. بی‌شک مدرسه برای دانش‌آموزان محیط کار را نیز فراهم می‌کند؛ در این صورت به بررسی میزان دوستانه بودن رابطه معلمان و ناظران با دانش‌آموزان پرداخته می‌شود.

د) نهادها: در این بعد به بررسی حدود تعهد دانش‌آموزان در ارتباط با نهادها یا به عبارت دیگر به بررسی میزان ارتباط افراد با ادارات، مراکز آموزشی و غیره پرداخته می‌شود. ساختار روابط اجتماعی (شبکه‌ها) می‌تواند به لحاظ اندازه، ظرفیت و فاصله در بین همسایگان یا جامعه محلی یا جهانی، ساختار انبوه و پراکنده و روابط افقی و عمودی متفاوت باشند که در این تحقیق به هر یک از آنها پرداخته خواهد شد.

۲- هنجارها

الف - هنجارهای اعتماد: هنجار اعتماد جزء اصلی سرمایه اجتماعی است که گیدنز آن را به دو بخش اعتماد به افراد خاص (خانوادگی / شخصی) و اعتماد به نظام‌های انتزاعی (عمومیت یافته و نهادی) تقسیم می‌کند. در این تحقیق منظور از اعتماد، نگرش دانش‌آموزان به گویه‌های نظام‌های انتزاعی و قضاوت‌های مثبت و منفی در باره مردم است.

ب - نگرش به گویه‌های نظام انتزاعی: اعتمادپذیر بودن دولتمردان، صلاحیت مراجع قضایی، صلاحیت بانک‌ها و مأموران آماری و غیره.

برای اندازه‌گیری متغیر اعتماد سیاسی که در سطح سنجش ترتیبی است، از گزینه‌های طیفی «بسیار موافق»، «موافق»، «متوسط»، «مخالف»، «بسیار مخالف» و برش قطبین با کدهای «۵» در «۴» و «۳» در «۲» و «۱» استفاده شده است. مجموعه نمره‌های حاصل نشان‌دهنده میزان اعتماد سیاسی است. این میزان بین (۱۰۴-۲۶) در نوسان است؛ زیرا تعداد گویه‌ها بیست و شش عدد است که پنج کد به خود اختصاص داده است. تعداد گویه‌ها در بالاترین کد ضرب می‌شود ($26 \times 5 = 130$) و در نهایت از تعداد سؤالات منها می‌شود ($130 - 26 = 104$). پس از اجرای عملیات فوق، عدد به دست آمده را بر تعداد طبقات تقسیم می‌کنیم؛ بدین ترتیب فاصله طبقات به دست می‌آید: ($104 \div 3 = 35$). بر این اساس، متغیر اعتماد سیاسی به سه سطح تقسیم می‌شود. اعتماد سیاسی اندک با (۶۱-۲۶)، اعتماد سیاسی متوسط با (۹۶-۶۲) و اعتماد سیاسی بالا با (۱۳۰-۹۶) مشخص شده است در مجموع سؤالات شماره (۱-۱۱ و ۲-۱۱) جهت سنجش متغیر اعتماد سیاسی طراحی شده است.

- متغیر وابسته: در این تحقیق متغیر وابسته، موفقیت تحصیلی است. تعریف عملیاتی موفقیت تحصیلی: نمره‌های درسی دانش‌آموزان که معلمان به آنان اختصاص داده‌اند و به عبارت دقیق‌تر، میانگین معدل پایان ترم دبیرستان است.

اعتبار ابزار جمع‌آوری اطلاعات

ما در این تحقیق از اعتبار صوری استفاده کرده‌ایم. برای اطمینان از اعتبار^۱ ابزار اندازه‌گیری جهت سنجش فرضیات، سئوالات برای حصول اطمینان از پوشش لازم فرضیات و نیز انطباق سئوالات با نوع فرضیه‌ها در اختیار متخصصین موضوع قرار گرفت.

پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات

در این تحقیق میزان آلفای پرسشنامه‌ها برابر (۰/۸۴) شده است که عدد بسیار مطلوبی است و نشان می‌دهد که گویه‌ها از همسازی و پایداری درونی بسیار بالا برخوردارند. همبستگی درونی گویه‌ها به حدی بالاست که به حذف گویه‌ها نیاز نیست. در واقع آلفا در صورت حذف هر کدام از گویه‌ها به مقدار متنابهی افزایش خواهد یافت؛ لذا بهتر آن دیدیم که با همان گویه‌های اولیه کار را ادامه دهیم.

- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

شیوه‌های تحلیل اطلاعات با توجه به نوع متغیر متفاوت است. برای توصیف داده‌ها از نما (برای متغیرهای اسمی)، میانه (برای متغیرهای ترتیبی) و میانگین (برای متغیرهای فاصله‌ای) استفاده می‌شود.

چون هر دو متغیر این تحقیق در سطح ترتیبی‌اند، از توصیف داده‌های میانه استفاده خواهد شد؛ در آمارهای استنباطی نیز ضریب گاما، تاوبی‌کندال، تاوسی‌کندال و سامرز برای متغیر مستقل (سرمایه اجتماعی) و متغیر وابسته (موقعیت تحصیلی) به کار خواهد رفت. برای پردازش داده‌ها نیز از نرم‌افزارهای آماری SPSS استفاده خواهد شد. متغیرهای تحقیق، ترتیبی‌اند؛ بنا بر این امکان استفاده از رگرسیون زمانی فراهم می‌گردد که متغیرهای تحقیق به شکل متغیر تصنعی درآیند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از کل نمونه آماری، ۶۴/۳ درصد (۲۳۱ نفر) موفقیت تحصیلی بالا و ۲۲ درصد (۷۹ نفر) موفقیت تحصیلی متوسط و ۹/۷ درصد (۳۵ نفر) موفقیت تحصیلی پایین داشته‌اند. با توجه به اینکه سرمایه اجتماعی از دو بخش اعتماد اجتماعی - سیاسی دانش‌آموزان و مشارکت مدنی آنان تشکیل شده است، یافته‌ها نشان می‌دهد که از کل نمونه، ۱۴/۵ درصد (۵۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی پایین،

۶۵/۷ درصد (۲۳۶ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی متوسط و ۱۹/۸ درصد (۵۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی بالا دارند؛ همچنین از کل نمونه آماری، ۲/۲ درصد (۸ نفر) مشارکت مدنی بالا و ۱۳/۱ درصد (۴۷ نفر) مشارکت مدنی متوسط و ۸۴/۴ درصد (۳۰۴ نفر) مشارکت مدنی پایین دارند.

- میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان

از تلفیق دو متغیر اعتماد اجتماعی - سیاسی و مشارکت مدنی، سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان به دست آمده است و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از کل جامعه آماری ۱/۴ درصد (۵ نفر) سرمایه اجتماعی بالا، ۲۰/۹ درصد (۱۲۷ نفر) سرمایه اجتماعی متوسط و ۷۹/۷ درصد (۴۹۸ نفر) میزان سرمایه اجتماعی پایین دارند.

جدول شماره ۱) توزیع دانش‌آموزان بر حسب میزان سرمایه اجتماعی

میزان سرمایه اجتماعی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بالا	۵	۱/۴	۱/۴	۱/۴
متوسط	۷۵	۲۰/۹	۲۰/۹	۲۲/۳
پایین	۲۷۹	۷۷/۷	۷۷/۷	۱۰۰
جمع	۳۵۹	۱۰۰	۱۰۰	

- سرمایه اجتماعی والدین از دو بخش اعتماد اجتماعی - سیاسی والدین و مشارکت مدنی والدین تشکیل شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از کل نمونه ۷۳ درصد (۲۶۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی پایین و ۱۴/۵ درصد (۵۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی متوسط و ۱۲/۵ درصد (۴۵ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی بالا دارند؛ همچنین از کل نمونه آماری ۲/۲ درصد (۸ نفر) مشارکت مدنی بالا و ۲۸/۱ درصد (۱۰۱ نفر) مشارکت مدنی متوسط و ۶۹/۶ درصد (۲۵۰ نفر) مشارکت مدنی پایین دارند.

- میزان سرمایه اجتماعی خانواده

از تلفیق دو متغیر اعتماد اجتماعی - سیاسی و مشارکت مدنی، سرمایه اجتماعی خانواده به دست آمده است و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از کل جامعه آماری ۶/۰ درصد (۲ نفر) سرمایه اجتماعی بالا و ۳۶/۵ درصد (۱۳۱ نفر) میزان سرمایه اجتماعی متوسط و ۶۳ درصد (۲۲۶ نفر) میزان سرمایه اجتماعی پایین دارند.

جدول شماره ۲) توزیع دانش آموزان بر حسب میزان سرمایه اجتماعی خانواده

میزان سرمایه اجتماعی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بالا	۲	۰/۶	۰/۶	۰/۶
متوسط	۱۳۱	۳۶/۵	۳۶/۵	۴۲/۵
پایین	۲۲۶	۶۳	۶۳	۱۰۰
جمع	۳۵۹	۱۰۰	۱۰۰	

آزمون فرضیه‌های پژوهش

فرضیه شماره ۱: بین میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و میزان موفقیت تحصیلی آنها رابطه وجود دارد.

آزمون فرضیه شماره ۱ نشان می‌دهد که بین میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و میزان موفقیت تحصیلی، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. بنا بر نتایج آزمون با افزایش سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان، میزان موفقیت تحصیلی آنان کاهش می‌یابد ($r = -0.082$ Sig) و با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان در افزایش میزان موفقیت تحصیلی‌شان نقش داشته است. نتایج حاصله با نظریات کلمن مطابقت ندارد؛ زیرا کلمن از تأثیر مثبت سخن به میان آورده است؛ حال آنکه در این پژوهش، رابطه معکوس است.

جدول شماره ۳) تحلیل رابطه میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان با موفقیت تحصیلی آنان

موفقیت تحصیلی						سرمایه اجتماعی
بالا		متوسط		پایین		
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۱	۰/۴	۲	۲/۵	۰	۰	بالا
۴۴	۱۹	۲۱	۲۶/۶	۸	۲۲/۹	متوسط
۱۸۶	۸۰/۵	۵۶	۷۰/۹	۲۷	۷۷/۱	پایین
۲۳۱	۱۰۰	۷۹	۱۰۰	۳۵	۱۰۰	جمع

سطح معناداری ۰/۰۰۱

ضریب همبستگی اسپیرمن ۰/۰۸۲-

داده‌های جدول نشان می‌دهد که از کل نمونه آماری، ۰/۴ درصد (۴ نفر) موفقیت تحصیلی و سرمایه اجتماعی بالا دارند و ۱۹ درصد (۴۴ نفر) موفقیت تحصیلی

متوسط و سرمایه اجتماعی بالا دارند؛ در حالی که ۸۵/۵ درصد (۱۸۶ نفر) موفقیت تحصیلی بالا دارند؛ اما سرمایه اجتماعی آنان پایین است. برای آزمون رابطه متغیر میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان با موفقیت تحصیلی، با توجه به ترتیبی بودن متغیر «۷» از آماره ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. با توجه به سطح معناداری به دست آمده (۰/۰۰۱) می‌توان گفت که بین دو متغیر مذکور، رابطه‌ای معنادار وجود دارد؛ لذا شواهد کافی برای رد فرضیه صفر به وجود می‌آید و فرضیه اصلی تحقیق تأیید می‌شود. همچنین شدت همبستگی بین دو متغیر به میزان ۰/۰۸۲- نشان دهنده آن است که کاهش میزان سرمایه اجتماعی، موفقیت تحصیلی را افزایش می‌دهد. در واقع بین میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و میزان موفقیت تحصیلی رابطه معکوس وجود دارد.

ممکن است با ورود متغیر سوم به تحلیل، تغییری بارز به بار آید. متغیر سوم را کنترل نامیده‌اند؛ این بدان معناست که در بررسی رابطه دو متغیر سعی داریم با توجه به رابطه آن دو در حالت‌های مختلف متغیر سوم یا متغیر کنترل، اثر احتمالی متغیر سوم را کنترل (وارسی) کنیم (یعنی بررسی امکان کاذب بودن رابطه متغیر مستقل با متغیر وابسته). برای تمایز جدول سه‌متغیره از دو متغیره (رابطه سه‌متغیره از رابطه دو متغیره) اصطلاحات گوناگون به کار می‌رود. گاه رابطه دو متغیره را «رابطه اصلی»^۱ و رابطه سه‌متغیره را «رابطه جزئی»^۲ خوانده‌اند؛ از این رو در این قسمت به تحلیل سه‌متغیره پرداخته می‌شود.

پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۴) سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و موفقیت تحصیلی بر حسب جنس

سرمایه اجتماعی						موفقیت تحصیلی
پسر			دختر			
بالا	متوسط	پایین	بالا	متوسط	پایین	
درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	
۰	۶۱/۳	۸۰/۸	۹	۱۸/۹	۸۰/۲	بالا
۲/۱	۲۰/۸	۷۷/۱	۲/۲	۲۵/۵	۶۱/۳	متوسط
۰	۲۴/۱	۷۵/۹	۰	۱۶/۷	۸۳/۳	پایین

$$P=0/002$$

$$r=0/95$$

($p=0/002$) نشان می‌دهد که رابطه به دست آمده، معنادار است. ضریب همبستگی سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و موفقیت تحصیلی با کنترل متغیر جنس ($r=0/95$) است؛ در حالی که همبستگی سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و موفقیت تحصیلی ($r=-0/082$) است. همبستگی جزئی^۱ به دست آمده، اندکی افزایش یافته است که نشان‌دهنده عدم تغییر همبستگی با کنترل جنس است.

۸۵ نفر از کل نمونه آماری دختران (۸۰/۲ درصد) و ۱۰۱ نفر از پسران (۸۰/۸ درصد) سرمایه اجتماعی پایین دارند؛ ولی ۷ نفر از پسران و ۱ نفر از دختران سرمایه اجتماعی پایین و موفقیت تحصیلی متوسط دارند. ۱ نفر دختر سرمایه اجتماعی بالا و موفقیت تحصیلی بالا دارد و سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی هیچ یک از پسران بالا نیست.

پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۵) جدولهای جزئی: سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و موفقیت تحصیلی به تفکیک جنس

دختران						
سرمایه اجتماعی						موفقیت تحصیلی
بالا		متوسط		پایین		
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۱	۹۰	۲۰	۱۸/۹	۸۵	۸۰/۲	بالا
۱	۳۲	۱۱	۳۵/۵	۱۹	۶۱/۳	متوسط
۰	۰	۱	۱۶/۷	۵	۸۳/۳	پایین

$$\text{Sig} = ۰/۰۰۲$$

$$r = -۰/۹۵$$

پسران						
سرمایه اجتماعی						موفقیت تحصیلی
بالا		متوسط		پایین		
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۰	۰	۱۹	۶۱/۳	۱۰۱	۸۰/۸	بالا
۱	۲/۱	۱۰	۲۰/۸	۳۷	۷۷/۱	متوسط
۰	۰	۷	۲۴/۱	۲۲	۷۵/۹	پایین

$$\text{Sig} = ۰/۰۰۵$$

$$r = -۰/۹۶$$

از بررسی دو جدول جزئی فوق آشکار می‌شود که بین سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی در هر دو جنس پیوستگی بسیار وجود دارد. با تقسیم موردها به طبقات متغیر سوم (جنس)، کنترلی بر متغیر جنس اعمال شده است؛ یعنی در هر یک از جداول جزئی همه پاسخ‌گویان از لحاظ متغیر جنس یکسانند. به طور جداگانه، ضریب همبستگی اسپیرمن برای هر جدول گرفته شده و $\text{Sig} = ۰/۰۰۲$ (دختران) و $\text{Sig} = ۰/۰۰۵$ (پسران) در هر دو جدول، نشانه معنادار بودن رابطه متغیرهاست و ضریب همبستگی اسپیرمن در جدول زنان ($r = -۰/۹۵$) و در جدول مردان ($r = -۰/۹۶$) است؛ به بیان دیگر در دو جدول، سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی رابطه معکوس دارند. فرضیه شماره ۲: بین میزان سرمایه اجتماعی خانواده و میزان موفقیت تحصیلی رابطه معنادار وجود دارد.

آزمون این فرضیه نشان می‌دهد که بین میزان سرمایه اجتماعی خانواده و میزان موفقیت تحصیلی رابطه معنادار وجود ندارد و نتایج به دست آمده نشان‌دهنده $(\text{Sig} = ۰/۴۳)$ نتایج حاصله با نظریات کلمن و پاتنام مطابقت ندارد.

در این پژوهش با استفاده از رگرسیون چند متغیره به تبیین واریانس متغیر وابسته از طریق برآورد سهم هر متغیر مستقل می‌پردازیم. متغیر وابسته در تحقیق حاضر، در سطح سنجش ترتیبی است و اصولاً برای متغیرهایی که در سطح ترتیبی‌اند، نمی‌توان از رگرسیون استفاده کرد؛ زیرا رگرسیون برای متغیرهایی با سطح سنجش فاصله‌ای است؛ لذا برای استفاده از رگرسیون دست به تبدیل متغیر ترتیبی به متغیر تصنعی^۱ زده‌ایم. متغیر تصنعی برداری است که در آن به اعضای طبقه‌ای معین، یک عدد دلخواه و به بقیه (یعنی آزمودنی‌هایی که عضو طبقه معین نیستند) عدد دلخواه دیگر نسبت داده می‌شود؛ برای مثال در مورد متغیر سرمایه اجتماعی می‌توان به سرمایه اجتماعی بالا (۱) و به سرمایه اجتماعی پایین (۰) نسبت داد. (کرلینجر، ۱۳۶۶: ۱۴۵)

جدول شماره ۶) آماره‌های تحلیل رگرسیون چندمتغیره موفقیت تحصیلی

ضریب همستگی	۰/۰۰۱۲
ضریب تعیین	۰/۰۰۰۹
ضریب تعیین تصحیح شده	۰/۰۰۰۳
اشتباه معیار	۰/۵۹
معناداری	۰/۲۱

جدول شماره ۷) آماره‌های مربوط به متغیرهای مستقل مدل رگرسیونی همراه با متغیرهای کنترل (موفقیت تحصیلی)

R square	Sig t	t	Standardized coefficients	Unstandardized coefficients		نام متغیرها
			Beta	Std. Error	B	
۰/۰۰۷	۰/۰۵	۱/۸۹	-۰/۰۸	۲/۰۹	-۳/۲۹	سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان
۰/۰۰۲	۰/۴۶	۰/۷۲۵	۰/۰۳۸	۳۳۲	۰/۲۴۱	سرمایه اجتماعی والدین

موفقیت تحصیلی = $-۰/۰۸$ (سرمایه ی اجتماعی دانش آموزان) + $۰/۰۳۸$ (سرمایه اجتماعی والدین) + مقدار خطا

1- dummy variable

در صورتی که تاثیرات متغیرهای مستقل بدون تعامل با یکدیگر در هم جمع شوند ($۲/۲۹ + ۰/۲۴۱$) $۲/۵۵$ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. اما از آنجایی که متغیرهای مستقل با یکدیگر تعامل دارند، مجموعه کواریانس یا بخش مشترک بین متغیرها، حذف می‌شود که در نتیجه مجموعه تاثیرگذاری آنها در تعامل با یکدیگر « $۰/۰۰۹$ درصد» است یعنی مجموعه متغیرهای مستقل $۰/۰۰۹$ درصد تغییرات متغیر وابسته را در حالت تعاملی، تبیین می‌کند.

باید توجه داشت که در شرح ستون‌های جدول فوق:

- ستون اول: متغیرهای مستقل و کنترل هستند که وارد مدل رگرسیونی شده‌اند.
- ستون دوم: (B) ضریب رگرسیون ناقص هر یک از متغیرها هستند.
- ستون سوم: (SEB) اشتباه معیار هر یک از ضرایب رگرسیون ناقص را نشان می‌دهد.

- ستون چهارم: (Beta) ضریب رگرسیون ناقص استاندارد شده است.

- ستون پنجم: (Sig) سطح معناداری کمیت t است.

نتیجه‌گیری

گرچه طبق آزمون فرضیه شماره ۱ پژوهش، بین میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و میزان موفقیت تحصیلی آنان رابطه‌ای معنادار وجود دارد، ضریب نهایی رگرسیون چند متغیر (ضریب تعیین) $۰/۰۰۹$ است که مجذور آن یعنی ضریب تعیین تصحیح شده^۱ به میزان $۰/۰۰۳$ نشان‌دهنده درصد ناچیز تغییرات تبیین شده از طریق متغیرهای تحقیق است. در فرضیه شماره ۱ سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان $۰/۰۰۷$ تغییرات موفقیت تحصیلی را تبیین می‌کند. واریانس (y) تبیین شده با متغیر سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان، رقمی ناچیز را نشان می‌دهد که نظریه کلمن را به چالش می‌کشد؛ در واقع متغیر فوق برخلاف آنچه در تئوری‌های سرمایه اجتماعی کلمن آمده است، بخش بسیار ناچیزی ($۰/۰۰۷$) از واریانس (y) را تبیین می‌کند؛ لذا به نظر می‌رسد که نظریه کلمن متناسب با ساختار اجتماعی- سیاسی جامعه غرب طراحی شده است. بر اساس نظریه کلمن سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان، واریانس بالای موفقیت را تبیین می‌کند. سرمایه اجتماعی زمینه‌های موفقیت در سطوح گوناگون را فراهم می‌کند. ساختار جامعه ایران با جامعه غرب کاملاً متفاوت است؛ بنا بر این

نظریه مذکور در این ساختار جواب نمی‌دهد. داده‌ها نشان می‌دهد که ۷۹/۷ درصد (۴۹۸ نفر) میزان سرمایه اجتماعی پایین دارند؛ در حالی که ۶۴/۳ درصد (۲۳۱ نفر) موفقیت تحصیلی بالا دارند. از کل جامعه آماری ۱/۴ درصد (۵ نفر) سرمایه اجتماعی بالا، ۲۰/۹ درصد (۱۲۷ نفر) سرمایه اجتماعی متوسط و ۷۹/۷ درصد (۴۹۸ نفر) سرمایه اجتماعی پایین دارند.

ضعف سرمایه اجتماعی و وجود موفقیت تحصیلی بالا نشان می‌دهد که موفقیت در ایران بیشتر فردی است تا آنکه امری اجتماعی و ساختاری باشد. همچنین با وجود ضعف اعتماد اجتماعی - سیاسی که در تعریف عملیاتی نشان داده شد، بخشی از سرمایه اجتماعی است موفقیت تحصیلی وجود دارد. داده‌ها نشان می‌دهد که اعتماد اجتماعی - سیاسی ۷۳ درصد (۲۶۲ نفر) پایین است؛ بنابراین ۶۴/۳ درصد (۲۳۱ نفر) موفقیت تحصیلی بالا ندارند. بر اساس نظریه پاتنام و گیدنز اعتماد، زمینه‌های موفقیت در سطوح گوناگون را فراهم می‌کند. باید توجه داشت که ساختار جامعه ایران کاملاً با غرب متفاوت است؛ بنابراین نظریه مذکور در این ساختار جواب نمی‌دهد. از کل نمونه ۷۳ درصد (۲۶۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی پایین و ۱۴/۵ درصد (۵۲ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی متوسط و ۱۲/۵ درصد (۴۵ نفر) اعتماد اجتماعی - سیاسی بالا دارند. با این حال به‌رغم درصد بالای بی‌اعتمادی، موفقیت تحصیلی بالاست. از کل نمونه آماری ۶۴/۳ درصد (۲۳۱ نفر) موفقیت تحصیلی بالا و ۲۲ درصد (۷۹ نفر) موفقیت تحصیلی متوسط و ۹/۷ درصد (۳۵ نفر) موفقیت تحصیلی پایین دارند. بی‌اعتمادی بالا (به عنوان پدیده ساختاری) و وجود موفقیت تحصیلی بالا نشان می‌دهد که در ایران موفقیت، امری فردی است تا آنکه امری اجتماعی و ساختاری باشد.

پیشنادهای پژوهشی

- ۱- بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان و میزان موفقیت تحصیلی در کل کشور به منظور آزمون تئوری پیشنهادشده در این تحقیق
- ۲- بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر موفقیت تحصیلی همراه با متغیرهای تحقیق حاضر به منظور سنجش تعامل میان متغیرها در سنین مختلف و اقشار گوناگون جامعه
- ۳- بررسی متون و مواد درسی مدارس و تحلیل محتوای آن در جهت شناخت میزان سرمایه اجتماعی ونکات ضعف و قوت مطالب ارائه شده در مورد اعتماد، حقوق شهروندی و فعالیت‌های مدنی

۴- بررسی تطبیقی فرایند جامعه‌پذیری اجتماعی سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان در دو بخش رسمی و غیررسمی

پیشنادهای کاربردی

سوال اساسی این است که برای افزایش میزان موفقیت تحصیلی در ایران چه راهبردهایی را باید در پیش گرفت؟ چگونه می‌توان سرمایه اجتماعی را که در دسترس دانش‌آموز است، افزایش داد و چگونه می‌توان از احساس بی‌اعتمادی کاست؟

۱- افزایش میزان سرمایه اجتماعی به تقویت نهادهای مدنی و انجمن‌های داوطلبانه وابسته است. انجمن‌های مدنی نوعی احساس هویت، احساس اثربخشی و کارایی را به فرد می‌دهد که خود زمینه‌ساز سرمایه اجتماعی است.

۲- تلاش برای افزایش هویت دینی و ملی به منظور کاهش بی‌اعتمادی

۳- اقدام برای فراهم کردن و گسترش اطلاعات و آگاهی‌های مدنی به روش نو؛ مثلاً در قالب هنرهای جدید و عرضه آن به نوجوانان به اشکال متنوع، به طوری که برای همه ملموس و قابل فهم باشد.

۳- گسترش مطالعات مربوط به حوزه جامعه‌شناسی سرمایه اجتماعی برای تبیین و پیش‌بینی دقیق‌تر علل فعالیت‌های مربوط به تحصیل

۴- برنامه‌ریزی برای توسعه آموزش‌های اجتماعی از طریق دروسی نظیر علوم اجتماعی و تاریخی که بیشترین پیوند را با آموزش سرمایه اجتماعی دارند؛ از این رو با توجه بیشتر به آنها در مدارس، می‌توان شهروندانی آگاه و مسئول با احساس کارایی بالا انتظار داشت.

منابع

فارسی

- بوردیو، پیر، (۱۳۸۰)، *نظریه کنش، دلایل عملی و انتخاب عقلانی*، ترجمه مرتضی مردی‌ها، تهران، نقش و نگار جلد اول.
- شارع‌پور، محمود، (۱۳۷۹)، *فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن*، همایش انجمن جامعه‌شناسی ایران.
- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۷۹)، *پایان نظم (بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن)*، ترجمه غلامعباس توسلی، چاپ اول، تهران، جامعه ایرانیان.
- آفه، کلاس، (۱۳۸۴)، *چگونه می‌توان به شهروندان اعتماد داشت. سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی و توسعه*، به کوشش کیان تاجبخش، چاپ اول، نشر شیراز.
- پاتنام، رابرت، (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی - اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه کیان تاجبخش، چاپ اول، نشر شیراز.
- پورتس، الهاندرو، (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*، به کوشش کیان تاجبخش، چاپ اول، نشر شیراز.
- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی - اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه کیان تاجبخش، چاپ اول، نشر شیراز.
- کلمن، جیمز، (۱۳۷۷)، *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ اول، نشر نی.
- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۷)، *پیامدهای مدرنیته*، ترجمه ثلاثی، چاپ اول، نشر مرکز.
- میستال، باریبارا، (۱۳۸۰)، *اعتماد در جوامع مدرن*، ترجمه ناصرالدین غراب، نمایه پژوهش، سال پنجم، شماره ۱۸.

انگلیسی

- Bourdieu, Pierre, (1984) *Distinction: A social critique of the Judgment of taste*. Rutledge.
- Bourdieu, P. 1985. *The forms of capital*. In handbook of theory and research for the sociology of education, ed. J.G. Richardson New York: Green Wood.
- Coleman J. (1988), *social capital in the creation of human capital*. American Journal of sociology Vol. 94. 5. 95-120
- Portes, A. (1998), *social capital: its origins and applications in modern sociology*, Annual Review of sociology, Vol. 24. 1-24
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton university press.
- Stone W. (2001). *Measuring social capital*. <http://WWW.aifs.Org.cu/institute//pubs/winter>.
- Woolcock, M. (1998), *social capital and economic develop: toward a theoretical synthesis and policy framework*, Theory and society Vol., 27 PP 151-208.
- Wall, E., Ferrazzi, t, scbryer, f, (1998) *Setting the goods on social capital Rural sociology*. American Journal of sociology.